

УДК 161.201.3:316

О. В. Литвинчук
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних і соціальних наук
Житомирського державного технологічного університету

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖІНКИ

Процеси демократизації та гуманізації, які відбуваються в нашому суспільстві, сприяють створенню рівних можливостей для реалізації особистості незалежно від статі, віку, соціального становища й національності. Найважливішою проблемою стає подолання стереотипів, які століттями існували у свідомості, для встановлення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя. Проблема формування ідентичності людини під впливом гендерних стереотипів набуває особливої актуальності, оскільки в умовах трансформації гендерної політики можуть виникати суттєві суперечності, що провокуватимуть особистісні й міжособистісні конфлікти. На думку С. Єніколопова, дисбаланс статево-рольової структури особистості є фактором формування неврозів, психосоматичних розладів, девіантної материнської поведінки, а також кримінальної поведінки [4, с. 112]. Отже, стереотипи виконують своєрідну функцію бар'єру в становленні гендерної рівності, у результаті чого виникає проблема гендерної ідентичності.

Вагомий внесок у дослідження соціальних стереотипів зробили такі зарубіжні науковці, як А. Бодалев, У. Ліппман, Л. Стрікленд, В. Трусов, Т. Шибутані та ін. Серед українських учених варто назвати Т. Виноградову, Т. Говорун, П. Горностая, В. Семенова й ін. Гендерними аспектами ідентичності займалися такі зарубіжні та вітчизняні дослідники, як Т. Бендас, П. Бурдые, Д. Воронцов, К. Гілліган, Е. Здравомислова, В. Знаков, І. Кон та ін.

Останні десятиріччя ХХ століття стали переломними в процесі зрушення й вирівнювання відносин між чоловіками та жінками. Особливо помітно це відбувалося в освітній, політичній та економічній сферах. Живучи у ХХІ столітті, світові організації прагнуть створити якомога кращі умови для життя, вирішити глобальні суспільні проблеми, а також позбавитися будь-яких виявів нерівності. Викорінення гендерної нерівності – це обов'язкова умова соціальної справедливості.

Отже, метою наукового доробку є дослідження на основі широкої джерельної бази впливу гендерних стереотипів на формування ідентичності жінки. Визначення статусу жінки в суспільстві завжди було й залишається актуальним питанням для обговорення.

Перш ніж перейти до розкриття змісту питання, необхідно розібратися із самим поняттям «гендерний стереотип», зауваживши, що життя в сучасному суспільстві неможливе без стереотипів, які історично сформувалися й закріпилися в нашій свідомості. Зазвичай стереотипами називають стандартизовані образи або уявлення, які сформувалися під впливом соціальних умов і певного досвіду, виражають традиційне ставлення людини до певного явища, тобто це звичне сприймання та поведінка. Як зазначає Є. Белинська, «соціальний стереотип – це суспільно значуще утворення свідомості й поведінки людей, що породжує усталений образ їхнього ставлення до тієї чи іншої життєвої ситуації» [2, с. 323]. Стереотипи допомагають людині зорієнтуватися в тих ситуаціях, які не вимагають серйозних роздумів і рішень.

Стосовно гендерних стереотипів, то вони функціонують як стандартизовані уявлення про модель поведінки чоловіка та жінки. На думку І. Калабахіної, «гендерні стереотипи – це уявлення про норми поведінки чоловіків і жінок» [5, с. 26], проте в будь-якої людини можуть виявлятися як чоловічі, так і жіночі риси. Не існує цілковито чоловічої й цілковито жіночої особистості, будь-яка жінка може поводити себе як чоловік, а будь-який чоловік

може наслідувати поведінку жінки, проте андрогінність ми не вважаємо відхиленням у розвитку особистості, а швидше нормою. Отже, під гендерними стереотипами ми розуміємо внутрішні установки щодо значення ролі чоловіка та жінки в суспільстві.

Щодо формування гендерних стереотипів, то цей процес розпочинається з раннього дитячого віку в період соціалізації – засвоєння панівних у цьому культурному середовищі уявлень про правильну поведінку, розподіл здібностей і обов'язків. Результатом соціалізації стає засвоєння певної соціальної ролі [7, с. 16–17].

Дослідниця І. Кльоцина виокремлює кілька груп гендерних стереотипів: стереотипи маскуліності-фемінності, стереотипи уявлень про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками й жінками і стереотипи за специфікою змісту праці [6, с. 189–201].

Приписування гендерних стереотипів стосовно жінки розпочинається з її народження. Усі звикли, що дівчинка має бути чутливою, доброю, відкритою тощо. Ці ярлики супроводжують жінку протягом усього її життя. Коли дівчина дорослішає, то показником її успішності вважається вдале заміжжя. Стереотипи нав'язують нам думки про те, що основним призначенням жінки мають бути родина та діти, а не кар'єра. Незаміжня жінка вважається неповноцінною. Жінки сприймаються як слабкі створення, яких турбує лише власна зовнішність і які більш за все бояться старості. Стереотипно вважається, що жінкам на роботі мають платити менше, а ніж чоловікам, тому що жінки професійно менш компетентні, окрім того, жінки за своєю природою гірші керівники, на відміну від чоловіків.

Ураховуючи вищезазначене, необхідно нагадати про те, що права жінок постійно обмежуються. Наприклад, у мусульманських країнах діє закон шаріату, за яким жінка не має права перебирати на себе чоловічі права. За невиконання цього закону на жінку очікує смертна кара. Щодо арабських країн, то там дозволена полігамія, чоловік може мати кілька жінок. Жінка в ісламі має право на розлучення через утиски чоловіка, а також право на матеріальну та моральну компенсацію. У більшості африканських країн середня тривалість життя жінок набагато нижча за чоловіків. Країни Південної й Південно-Східної Азії характеризуються зайнятістю жінок у сільському господарстві, їхньою нетривалістю життя, а також нерівністю в можливості отримати освіту. У країнах Центральної та Латинської Америки найгостріше питання гендерної нерівності виявляється в освітній сфері. Найкраща ж гендерна ситуація спостерігається в країнах Західної Європи, де жінки та чоловіки рівноправні [9].

Значний вплив на формування гендерних стереотипів мають засоби масової інформації, що активно пропагують такі образи жінки, які мають зв'язок із її біологічною природою. Перший пов'язаний із жіночою сексуальністю – це образ жінки-красуні, яка не має здатності ставити перед собою цілі та їх досягати, для якої не характерні сила волі, розум, а сенс життя визначається пошуком чоловіка. Другий образ – жінка-господиня, мама, яка про всіх піклується, оберігаючи родинний затишок і добробут. Проте ці два стереотипні образи пропагують образ жінки, яку утримує чоловік.

Щодо третьої стереотипної моделі, то це бізнес-леді або жінка-бізнесмен – вольова, завзята, із сильним характером, проте в її сімейному та особистому житті часто виникають проблеми, її діти й чоловік обділені увагою.

Усі ці навіювання формують думку про те, що жінка та кар'єра – речі несумісні.

Стереотипність поглядів виявляється також у сприйнятті ролі жінки-матері. Значна частина суспільства вважає, що жінка повинна мати дітей, аби реалізувати себе, це біологічна роль жінки. Проте стосовно цього стереотипу існує певна відмінність між думками чоловіків і жінок. Стереотипні норми підтверджують перевагу негативного ставлення до бажання жінки мати дитину поза шлюбом, на відміну від позитивного ставлення щодо цього бажання серед чоловіків.

Разом із тим деякі науковці виокремлюються певні ролі, які притаманні подружжю, їх можна назвати стереотипними ролями, це так звані традиційні, товариські та партнерські стосунки між подружжям.

Традиційні ролі передбачають з боку дружини народження й виховання дітей, створення домашнього затишку та ведення домашнього господарства, терпіння щодо обмеження у сфері діяльності. З боку чоловіка вимагається прийняття важливих рішень, влада в сім'ї й контроль, економічна безпека та захист сім'ї.

Товариські ролі потребують від подружжя забезпечення моральної підтримки й сексуального задоволення, цікавого спілкування між собою та з оточуючими. А ролі партнерів потребують матеріальних вкладень у сім'ю від дружини й чоловіка відповідно до розміру заробітку, а також вимагають спільної відповідальності за дітей, участі у веденні домашнього господарства, розподілу прав і відповідальності.

Змінити менталітет людей дуже складно, враховуючи той факт, що він формувался протягом століть, проте є люди, які намагаються боротися з гендерними стереотипами, проводячи масові гендерні дослідження, опитування. Учені всього світу намагаються віднайти раціональне вирішення цієї проблеми.

Щоб дійсно зрозуміти проблему гендерної нерівності й можливі шляхи її вирішення, варто розібратися в сутності питання та розглянути низку аспектів.

У різні епохи розвитку суспільства роль жінки практично ніколи не відігравала важливу роль. Багато філософів були переконані, що жінки мають набагато нижчий рівень ментальності, ніж чоловіки. Так, у період Середньовіччя жінок уважали символом спокуси, хтивості та гріха. Саме це й спонукало масове спалення осіб жіночої статі – «середньовічне полювання на відьом». Відомі німецькі філософи Нового часу А. Шопенгауер та І. Кант підтримували думку про те, що чоловік є панівним у суспільстві, а жінка має лише єдину роль – відданої й покірної дружини.

На сучасному етапі явище гендерної нерівності охоплює всі сфери життєдіяльності людини. Можна стверджувати, що нерівність жінок і чоловіків насамперед існує на рівні буденної свідомості. Більшість чоловіків уважають, що успіх у професійній діяльності для жінки є неважливим, проте найбагатшими країнами світу, що мають розвинену економіку, керують жінки. Серед таких країн першу сходинку посідає Англія з королевою Єлизаветою II, яка керує країною шістьдесят років і є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил країни. Варто згадати й про «залізну леді» Великобританії Маргарет Тетчер. Доречно зауважити, що в парламенті Великобританії п'ятдесят відсотків жінок. Друге місце посідає Данія. Королева Маргрете II понад сорок років керує державою. У Данії діє Рада щодо статусу чоловіків і жінок, двадцять два відсотки жінок займають керівні посади. Третє місце посідають Нідерланди. Королева Нідерландів Беатрікс керує країною більше ніж тридцять років. На четвертому місці – Ірландія, президентом якої двічі обиралася Мері Патрісія Макеліс, яка включена в список ста найвпливовіших жінок світу. У сучасній Ірландії діє спеціальне законодавство у сфері гендерної нерівності. П'яту позицію обіймає Німеччина. Ангела Меркель – федеральний канцлер Німеччини. Шосте місце належить Швейцарії.

Президент Швейцарії – Евелін Відмер. Сьома сходинка – у Фінляндії. Тар'я Кааріна Галонен – одинадцятий президент Фінляндії, яка перебувала на цій посаді двічі. Фінляндія – одна з найперших країн світу, в якій узаконили виборчі права жінок. Восьме місце посідає Швеція. У Швеції зареєстровано найвищий рівень зайнятості жіночого населення – вісімдесят відсотків. Дев'ята сходинка належить Литві з Далею Грибаускайте. Десяту позицію посідає Австрія. В уряді Австрії більше ніж тридцять відсотків жінок [3].

Найбільш поширеною типологією гендерної ідентичності залишається концепція маскуліності-фемініності, відповідно до якої зазвичай виділяють такі типи ідентичності: два (маскулінний і фемінінний), три (маскулінний, фемінінний та андрогінний) або чотири (маскулінний, фемінінний, андрогінний і недиференційований). Фемінінність і маскуліність розглядаються як «конструкти, що формуються, структура і зміст яких не є постійними й містять комплекс внутрішніх і зовнішніх характеристик, ступінь взаємодії яких визначається формами ідентичності, представленими в орієнтаціях особистості, в її установках, відношеннях, спрямованості у сфері діяльності і спілкування, в тих якостях особистості, які є значущими з погляду гендерних ролей» [8, с. 178]. Гендерна ідентичність – базова структура соціальної ідентичності, яка характеризує людину з погляду її належності до чоловічої або жіночої групи.

Особливої уваги потребує наліз ситуації в Україні. Зважаючи на постійний інтеграційний напрям руху нашої країни, проблема гендерної нерівності стає дедалі актуальнішою, можна стверджувати, що проблема гендерної нерівності наявна практично в усіх сферах, але, на жаль, більшість українців або ігнорують, або просто не помічають її. Насправді жінки формують колосальний потенціал, який можна використати в багатьох сферах життєдіяльності. Збільшення повноважень жінки спричинить розвиток економіки, демократії та суспільства загалом. Щоб досягнути успіху в цьому питанні, влада має переглянути свої позиції стосовно таких заходів, як збільшення ролі жінки в політичному, економічному та соціальному житті суспільства, урівноваження оплати праці жінок і чоловіків, збільшення можливостей для самореалізації жінки, підвищення престижності жіночих робочих місць, приділяти увагу гендерній нерівності в школах. За допомогою цих дій ми зможемо покращити гендерну ситуацію в нашій країні та раціонально використовувати всі наявні трудові ресурси.

У травні 2015 року серед 260 українських студентів було проведено опитування, пов'язане з проблемами гендерної нерівності й гендерних стереотипів. Опитування показало, що 46% чоловіків і 19% жінок погодились із твердженням, що основна роль жінки в суспільстві пов'язана з її «природним» призначенням – родина, чоловік, діти, а 58% жінок не погоджуються із цим стереотипом. 47% чоловіків і 17% жінок підтримують стереотип, що успішною можна вважати тільки ту жінку, яка реалізувалась як дружина та мати. 62% чоловіків і 41% жінок відзначили, що чоловік повинен повністю матеріально забезпечувати власну родину, проте 52% жінок і 34% чоловіків уважають, що матеріальна відповідальність за сім'ю повинна рівно розподілятися між чоловіком і жінкою. З вищезазначеного ми бачимо, що стереотипні навіювання стосовно жінки, пов'язані з її сімейним життям, підтримуються більшою половиною опитуваних чоловіків, тоді як більшість жінок не погоджуються з цими гендерними стереотипами. Щодо професійної діяльності, то погляди чоловіків і жінок майже збігаються: 56% чоловіків уважають, що сучасна жінка не зазнає дискримінації в професійній сфері, проте жіночі відповіді не були такими однозначними: 33% дотримуються думки, що жінці будувати професійну кар'єру важче, ніж чоловікові, тоді як 34% не бачать утисків жіноцтва у сфері трудових відносин. 57% чоловіків і 57% жінок упевнені, що стать людини не впливає на її працевлаш-

тування, проте 39% жінок і 29% чоловіків вважають, що легше влаштуватися на високооплачувану роботу чоловікові. 63% чоловіків і 68% жінок не знають, що середня заробітна плата жінок в Україні на 30% менша, ніж у чоловіків. 55% чоловіків і 51% жінок не бачать різниці під чийм керівництвом працювати – чоловіка чи жінки. Проте 23% чоловіків і 35% жінок воліли б працювати під керівництвом чоловіка та лише 8% чоловіків і 4% жінок надали перевагу керівнику-жінці. 85% чоловіків і 88% жінок вважають, що якщо жінка реалізується професійно, це не має негативного впливу на родину.

А от щодо рис характеру, найхарактерніших для жінки, ми знову ж такі простежуємо стійкий вплив гендерних стереотипів: доброта (75%), зовнішня привабливість (67%), відсутність шкідливих звичок (60%), уміння вести домашнє господарство (54%), лагідність (52%), розум (87%), вірність (80%), турботливість (67%) [10].

Зважаючи на статистичні дані, можна зробити висновок, що більшість опитаних підтримують гендерні стереотипи стосовно гендерної нерівності, вважаючи ідеальним образ жінки, який не відповідає умовам сучасного суспільства.

Відповідно до інформації Державної служби статистики, розмір середньомісячної заробітної плати жінки на 27% менший, ніж у чоловіків. Будуючи кар'єру, жінка в Україні зіштовхується з великою кількістю проблем. Перша проблема – проблема подвійного навантаження. Практично в усіх індустріальних країнах світу загальний робочий час у чоловіків розподілено так: 2/3 на оплачувану працю та 1/3 – на неоплачувану. Для жінок – навпаки. Тобто можна зробити висновок, що жінка більшість свого часу витрачає на ведення домашнього господарства та родину [1].

Також виявом гендерної нерівності у сфері управління є співвідношення керівників ВНЗ України, більшість із яких – чоловіки. Іншою проблемою є нестача професійних навичок і високі соціальні бар'єри.

У 2000 році Україна взяла на себе зобов'язання перед ООН, підписавши Декларацію тисячоліття ООН «Цілі тисячоліття», до 2015 року збільшити кількість жінок у парламенті до 30%, проте це завдання не було виконано через низький соціальний статус жінок, економічну залежність жінок від чоловіків, а також вплив стереотипів, згідно з якими політикою мають займатися чоловіки.

Ураховуючи все те, що було сказано вище, необхідно виокремити основні причини, через які варто звернути увагу на права жінок в Україні: по-перше, жінки мають права людини та повинні ними користуватися; по-друге, будь-які порушення гендерних прав мають бути оприлюднені; по-третє, питання загальнолюдських прав жінок мають бути повністю вирішеними. Разом із тим принцип гендерної рівності закріплений у Конституції України. Стаття 3 Конституції проголошує рівність чоловіків і жінок у всіх сферах життя.

Варто зауважити, що на формування поглядів щодо ролі чоловіка й жінки в українському суспільстві вагомий вплив має школа, сім'я, а також політичні та державні структури, засоби масової інформації й соціальне оточення. Свідомість людей перебуває під впливом уявлень, що нав'язуються суспільством. Необхідно об'єднати зусилля державних структур і громадських організацій задля мінімізації гендерних стереотипів стосовно жінок. Потрібно формувати позитивне ставлення до жінок, які обіймають керівні посади.

Через суспільні стереотипи та невпевненість у власних силах жінки не можуть повністю реалізувати свій потенціал і можливості. Ми живемо в такому культурному просторі, де звикли до думки, що чоловіки й жінки – це дві протилежності, поведінка яких в різних соціумах традиційно закріплена та підкоряється міцно закріпленним стереотипам.

Отже, роблячи висновок, зауважимо, що сучасне українське суспільство не намагається відмовитися від стере-

отипного мислення щодо ролі жінок у суспільстві, постійно культивує пасивність і залежність жінок. Цим тенденціям сприяють також засоби масової інформації, які в масовій свідомості створюють образ слабкої жінки. Суспільна думка, що контролюється чоловіками, не підтримує жінок, які мають амбіції й готові на рівних претендувати на участь у вирішенні проблем суспільства на вищих щаблях влади. Ці ідеї настільки вкорінені в нашу свідомість, що вважаються істинними та перешкоджають будь-яким змінам. Тому головний шлях до ліквідації гендерної нерівності – це зміна типу мислення, звільнення свідомості населення від гендерних стереотипів.

Необхідно надати однакові права особам різної статі, аби створити такі умови суспільного життя, щоб жінки були спроможні себе повноцінно реалізувати в будь-якій суспільній сфері: громадській, професійній, особистій. Рівність прав передбачає рівність можливостей.

Література

1. Аналіз та рекомендації щодо згладжування гендерної нерівності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://voxukraine.org/2016/02/19/analyze-ta-rekomendatsii-shchodo-zglazhuvannya-gendernoi-nerivnosti-ua/>.
2. Белинская Е.П. Социальная психология : [хрестоматия] : [учебное пособие для студентов вузов] / Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 475 с.
3. Десять найсильніших країн світу, якими керують жінки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zhinka-online.com.ua/novini-dlya-zhinki/politika/172-10-naisylnishykh-krain-svitu-iyakymy-pravliat-zhinky.html>.
4. Ениколопов С.Н. Концепции и перспективы исследования пола в клинической психологии / С.Н. Ениколопов, Н.В. Дворянчиков // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 3. – С. 100–115.
5. Калабихина И. Методология гендерного анализа / И. Калабихина // Феминизм и гендерные исследования : [хрестоматия] / под общ. ред. В.И. Успенской. – Тверь, 1999. – С. 23–31.
6. Клецина И.С. Самореализация и гендерные стереотипы / И.С. Клецина // Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 2. – СПб. : СПбГУ, 1998. – С. 188–202.
7. Костицова И.В. Введение в гендерные исследования : [учебное пособие для студентов] / И.В. Костицовой. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 255 с.
8. Лабунская В.А. Гендерная идентичность и гендерная интерпретация парфюмерных запахов / В.А. Лабунская, О.В. Герасимова // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. 175–184.
9. Проблема гендерної нерівності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tureligious.com.ua/problema-hendernoji-nerivnosti/>.
10. Результати анкетного опитування «Гендерні стереотипи сучасної студентської молоді» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://a-z-gender.net/ua/rezultati-anketnogo-opituvannya-genderni-studentskoi-molodi.html>.

Анотація

Литвинчук О. В. Вплив гендерних стереотипів на формування ідентичності жінки. – Стаття.

У статті відображено основні тенденції розвитку гендерних стереотипів, які мають вагомий, здебільшого негативний вплив на самореалізацію жінки, її ідентичність. Розглянуто теоретичні підходи до проблеми гендерної нерівності й підкреслено вагомий вплив засобів масової інформації на формування стереотипного мислення стосовно жінок, а також визначено можливі шляхи для подолання гендерної нерівності та мінімізації впливу гендерних стереотипів в українському суспільстві, яке не намагається відмовитися від стереотипного мислення щодо ролі жінки, постійно культивує її залежність. Проаналізовано вплив стереотипів на гендерну політику в Україні.

Ключові слова: гендерний стереотип, гендерна ідентичність жінки, гендерна нерівність, особисте життя, професійний вибір.

Аннотация

Литвинчук О. В. Влияние гендерных стереотипов на формирование идентичности женщины. – Статья.

В статье отражены основные тенденции развития гендерных стереотипов, которые оказывают весомое, в основном негативное влияние на самореализацию женщины, ее идентичность. Также рассмотрены теоретические подходы к проблеме гендерного неравенства и подчеркнута существенное влияние средств массовой информации на формирование стереотипного мышления в отношении женщин. Вместе с этим определены возможные пути для преодоления гендерного неравенства и минимизации влияния гендерных стереотипов в украинском обществе, которое не пытается отказаться от стереотипного мышления о роли женщины, постоянно культивируя ее зависимость. Проанализировано влияние стереотипов на гендерную политику в Украине.

Ключевые слова: гендерный стереотип, гендерная идентичность женщины, гендерное неравенство, личная жизнь, профессиональный выбор.

Summary

Lytvynchuk O. V. The impact of gender stereotypes on female identity formation. – Article.

The article reflects the main tendencies of development of gender stereotypes. They have a weighty, mostly negative influence on the self-realization of a woman, her identity. Also, theoretical approaches to the problem of gender inequality are considered. The significant influence of the mass media on the formation of stereotyped thinking towards women is underlined. At the same time, possible ways of overcoming gender inequality are identified, and to minimize the impact of gender stereotypes in Ukrainian society. Ukrainian society does not try to abandon stereotyped thinking about the role of women, constantly cultivating its dependence. The influence of stereotypes on gender policy in Ukraine is analyzed.

Key words: gender stereotype, gender identity of a woman, gender inequality, personal life, professional choice.